

Saskarsmes iemaņu attīstība sākumskolas skolēniem ar autiskā spektra traucējumiem

Cilvēku skaits, kuriem ir autiskā spektra traucējumi no 2002.-2008. gadam pieauga divkārt un palielinājās 10 reizes pēdējo 20. gadu laikā.

Autiskā spektra traucējumi ir sastopami zēniem 4-5 reizes biežāk nekā meitenēm. Autisms biežāk par visu tiek mantots no tēva puses. Tiek apstiprināti pieņēmumi par ekoloģisko faktoru ietekmi uz autiskā spektra traucējumu parādīšanos. Pētījumi Āzijā, Eiropā un Ziemeļamerikā uzrāda autiskā spektra traucējumu izplatīšanos vidēji ap 1 %, Korejā - ap 2,6 %. Amerikā no 2006.-2008.gadā vienam no sešiem bērniem tika konstatēti attīstības traucējumi, no vieglas formas kā runas aizture un komunikatīvie traucējumi līdz nopietnām novirzēm attīstībā – intelektuālā nepilnība, cerebrālā paralīze un autisms (Centers for Disease Control and **P**revention, CDC).

Pēdējo gadu laikā bērnu ar autiskā spektra traucējumiem audzināšanas problemātika ir izvirzījusi priekšplānā speciālās pedagoģijas kontekstā. To pamato vairāki iemesli:

- 1) Ilgstoši darbā ar autiskiem bērniem tika izmantotas metodes, kas tradicionāli tiek izmantotas, strādājot ar bērniem, kuriem ir dažādas pakāpes garīgās attīstības traucējumi, taču vairumā gadījumu tās izrādījās nepietiekami efektīvas;
- 2) Ir būtiski palielinājies bērnu ar autiskā spektra traucējumiem skaits izglītības iestādēs (gan speciālajās, gan vispārīzglītojošajās).

Katru gadu palielinās to skolēnu skaits, kuriem ir traucēta saskarsmes sfēras attīstība. Šie bērni ir nesabiedriski, viņi izvairās no jebkādiem kontaktiem ar vienaudžiem un skolotājiem, ar viņiem ir ļoti sarežģīti, brīžiem pat neiespējami izveidot pozitīvu kontaktu, šie bērni neuztver mutiski pasniegtu informāciju, neuztver partnera mīmiku, nesaprot tēlainu izteicienu, vārdu pārnestā nozīmē lietošanu, neuztver jokus u.t.t. Šiem bērniem skolā ir ārkārtīgi grūti apgūt mācību programmu, jo sākumskolas izglītība, tāpat ka jebkuru citu pakāpju izglītība noteikti paredz skolotāja un skolēnu, kā arī skolēnu savstarpējo mijiedarbību. Dažreiz šie bērni tieši pretēji – ir ārkārtīgi uzcītīgi, iemācās liela apjoma informāciju, labi padodas mācību priekšmeti, kas vairāk balstīti uz faktu zināšanu, piemēram, bioloģija, ģeogrāfija u.tml. Tai pat laikā reāli bērns šīs zināšanas izmantot neprot, tādēļ pilnībā nepadodas mācību priekšmeti, kuros ir kaut kas loģiski jāizsecina, piemēram, matemātikā. Līdz ar to var uzskatīt, ka saskarsmes prasmju traucējumi šiem skolēniem ir primārie traucējumi, kam pakāroti citi mācību traucējumi, tai skaitā tiek kavēta visu skolas mācību priekšmetu apguve bērna intelektuālās attīstības līmeņa iespēju robežās.

Dotās publikācijas ietvaros autiskā spektra traucējumiem tiek saprasti specifiski starppersonu saskarsmes, sociālās sfēras attīstības traucējumi, kas visbiežāk izpaužas kā:

- 1) **Emocionālās jomas īpatnības:** bērns neprot demonstrēt savas emocijas, piemēram, šķietami nekad nepriecājas vai arī tieši pretēji – emocijas ir pārspīlētas, arī nesaprot apkārtējo emocijas. Lai ilustrētu to, var minēt vairākus piemērus. Zēnam 8 gadu jubilejā uzdāvina divriteni, turklāt bērns jau iepriekš ir teicis, ka vēlētos riteni. Taču zēna mīmikā neparādās nekādas emocijas. Vecāki viņam vaicā, vai zēnam patīk ritenis, viņš monotoni atbild – „jā”. Viņam vaicā, vai viņš priecājas – viņš monotoni atbild „jā”. Cits piemērs. Meitene, 13 gadi, uzzinājusi, ka pirms gada nomirusi kāda radniece, kuru meitene ir pazinusi. Bērns sāk histēriski raudāt, viņu ilgstoši nav iespējams nomierināt, tas izdodas tikai pēc kādas stundas. Vaicājot iemeslu, meitene jau pilnīgi mierīgi atbild: „Cilvēki taču pārdzīvo, ja kāds nomirst”.
- 2) **Domāšanas tiešums, neelastība:** šiem bērniem nav attīstīta loģiskā domāšana, viņi parasti var iekalt liela apjoma informāciju galvā, tādēļ sākumskolas klasēs var pat ļoti mācīties, nespējot izpildīt vienīgi uzdevumus, kas paredz izdomas, attapības esamību. Ļoti bieži bērns var iemācīties kaut kādu formulu, taču neprast to izmantot. Piemēram, matemātikā var lieliski risināt uzdevumus, kas izklāstīti skaitļu formā, bet teksta uzdevumus – nesaprast.
- 3) **Adaptācijas traucējumi:** bērns nespēj pielāgoties apkārtējās vides izmaiņām. Jebkuras pārmaiņas izraisa pastiprinātu trauksmi, turklāt adaptācija vienmēr norit ļoti ilgi un smagi, piemēram, lai pielāgotos skolas dzīves prasībām, var būt nepieciešams viss mācību gads, iespējams, bērns tikai pilnībā pieņems skolu un savu jauno sociālo status „skolnieks” tikai 2.-3.klasē.
- 4) **Valodas īpatnības:** te ir vairākas specifiskas īpatnības:
 - a. Runā parasti dominē lietvārdi, darbības vārdi ar konkrētiem apzīmējumiem. Nesaprot nekādus vārdus pārnestās nozīmēs, apgrūtināta daudznozīmju vārdu uztveršana un saprašana, ļoti maz izmanto abstraktus jēdzienus, arī īpašības vārdus;

- b. Nesaprot un savā runā nelieto sakāmvārdus, frazeoloģismus, nekādus jokus, sarkasmus vai ironijas. Piemēram, ja bērns būs nosmērējies un jūs smaidot teiksiet „Nu, tu gan šodien kārtīgs!”, kas būtu jāsaprot kā joks, bērns to sapratīs tieši – viņš ir kārtīgs neraugoties ne uz ko;
 - c. Bērns var arī daudz runāt, var veidot garus monologus par uzdotu tēmu, tomēr bieži vien tajos zūd jēga, bērns vairāk spēlējas ar vārdiem un gramatiskām formām. Ja jūs apturēsiet bērnu un jautāsiet, par ko tad viņš īsti runā, bērns būs pārsteigts „nu, kā!” Un sāks atkal gari un plaši kaut ko klāstīt. Bērns var veidot monologus, bet ne dialogus.
- 5) **Sociālās sfēras īpatnības:** bērns parasti ir pilnīgi nepraktisks, visā nepieciešami precīzi norādījumi. Jebkuras iegūtās teorētiskās zināšanas neprot pielietot reālajā dzīvē. Var būt izteikts pedantiskums – lielu uzmanību velta priekšmetu sakārtošanai, piemēram, skolā var pietiekami ilgu laiku veltīt tam, lai sakārtotu zīmuļus noteiktā secībā, tikai tad var sākt strādāt.
- 6) **Pašvērtējuma īpatnības:** lai arī dažreiz rodas priekšstats, ka bērns sociāli izolējas savu mazvērtības kompleksu dēļ, tomēr pētījumi liecina, ka šiem bērniem parasti ir paaugstināts pašvērtējums, visus pārējos viņš vērtē ievērojami zemāk par sevi. Spilgts piemērs: 1.klases skolniecei tika lūgts uz 10 pakāpieniem izvietot sevi, savus tuviniekus, klasesbiedrus. Uz 10.pakāpiena viņa izvietoja sevi, uz 9. – sauli, tad sekoja vecāki. Skolotāji un klasesbiedri bija izvietoti no 3. līdz 5. pakāpienam!

Saskarsme ir viena no nozīmīgākajām cilvēku dzīves formām. Cilvēks ir sociāla būtne, kas pilnībā var attīstīties un realizēties tikai saskarsmē ar citiem cilvēkiem. S. Omarova pat saskarsmi nodēvējusi par cilvēku esības formu (Omarova, 1996). Saskarsmes lielo nozīmīgumu apstiprina fakts, ka pastāv pilnīgi patstāvīga psiholoģijas nozare – saskarsmes psiholoģija, kas ir nozīmīga ne tikai psiholoģiskajā, bet arī pedagoģiskajā plāksnē. Ar jēdzienu „saskarsme” vienlaicīgi saprot gan komunikāciju, gan mijiedarbību, gan sociālo percepciju” (Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 128). Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīcā šis termins skaidrots šādi: „Cilvēkdarbības procesos cilvēku un to grupu mijiedarbībā, informācijas apmaiņā (saziņā) u.tml. uz savstarpējām attiecībām balstīta garīgā saskare, iekšējā saikne” (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000, 154).

Atsevišķos avotos saskarsmes un komunikācijas jēdzieni tiek lietoti kā sinonīmi. Un tomēr **komunikācija** uzskatāma par saskarsmes galveno pamatveidu. Ikdienas runā komunikāciju parasti dēvē par saziņu, kontaktēšanos, arī par vienkāršu sarunāšanos. Prasme sazināties ietver spēju sniegt informāciju un vienlaikus iegūt to no partnera, klausoties, vērojot viņa reakciju un uzdodot jautājumus (Kramiņš, 2005). Tādējādi komunikācija nav iespējama bez noteiktas komunikatīvās kompetences, kura savukārt uzlūkojama kā iekšējo līdzekļu sistēma, kas regulē personības komunikatīvās darbības, kuras veicina efektīvu saskarsmi (Dzintare, Stangaine, Augskalne, 2014).

Citos avotos saskarsmes jēdziens vairāk aplūkots kā mijiedarbība, cilvēku savstarpējā sadarbība, tā, piemēram, pēc psihologa L. Žukova domām saskarsmi var definēt kā cilvēku mijiedarbības procesu. Tajā atklājas cilvēku attiecības, kā arī tas, ka tieši saskarsmē šīs attiecības veidojas. Saskarsme atklājas kā īpaša, patstāvīga cilvēku aktivitātes forma, tās rezultāts ir attiecības starp cilvēkiem. Saskarsmes procesā izpaužas cilvēku individualitāte, notiek attīstība (Žukovs, 1997). Te gan uzreiz jānorāda, ka citos avotos tiek uzsvērts, ka mijiedarbība ir tikai viens no saskarsmes aspektiem, nevis identiski jēdzieni. Tā psiholoģijas vārdnīcu mijiedarbība ir „noteiktu attiecību starp cilvēkiem izstrādes process, cilvēku savstarpējā ietekme. Viena no saskarsmes pusēm, kas nosaka tās interaktīvo aspektu” (Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 87). Sociālajā psiholoģijā atsevišķi tiek aplūkota sociālā mijiedarbība, kas ir savstarpēji saistīta ietekme, kad no vienas puses izturēšanās kalpo par stimulu otras puses reakcijai un otrādi (piemēram, joks un smiekli, pārmetums un taisnošanās), no otras puses tas kļūst par pamatu indivīda socializācijas procesam, citiem vārdiem runājot, procesam, kura ietvaros tiek apgūtas konkrētajā sociumā pastāvošās uzvedības normas un kārtība, piemēram, skolēns apgūst prasības, kas tiek izvirzītas skolā attiecībā pret izglītojamo uzvedību stundu un ārpusstundu laikā.

Secinājumi

- 1) Strādājot ar bērniem, kuriem ir autiskā spektra traucējumi, svarīgi apvienot individuālā darba metodes ar apakšgrupu darba metodēm, turklāt saskarsmes iemaņu attīstībai ir jānorit bērnam saudzējošā režīmā, lai nepastiprinātu iekšējo stresu, trauksmi. Tādēļ katrā konkrētajā gadījumā ir svarīgi izvērtēt, kad bērns ir gatavs sākt darboties kopā ar vienaudžiem korekcijas programmas ietvaros.
- 2) Liela uzmanība ir jāpievērš emocionālās kultūras veidošanai, kas šiem bērniem parasti attīstīta ļoti vāji. Tādēļ saskarsmes iemaņu attīstīšanai jānorit vienlaicīgi ar emocionālās atsauksmes veidošanu un attīstīšanu.

- 3) Tālāk jau paredz iemaņas darboties kopīgos mācību projektos, ja skolotāja klasē izmanto tādas mācību formas kā darbs pāros, darbs apakšgrupās. Noteikti arī sarunāšanās prasmes, kas paredz prasmi veidot dialogu – jau tika norādīts: pat ja šie bērni prot pareizi runāt, veidot monologus, dialogruna viņiem nav attīstīta. Visbeidzot pēdējā saskarsmes iemaņa ir spēja saprast otru cilvēku, kas vispirms paredz spēju uztvert otra cilvēka emocijas.

Literatūra

1. Baha, V. (2008). *Es varu!* Rotaļnodarbības pirmsskolas vecuma bērniem saskarsmes prasmju attīstīšanai. Rīga: Pētergailis.
2. Batņa, V. (2011). *Pasaule smiltīs : smilšu spēles terapija*. Rīga: Raka.
3. Dzintare, D., Stagine, I., Augskalne, I. (2011) *Bērņa komunikatīvās kompetences attīstība*. Rīga: Raka.
4. Kalfa D. (2003) *Smilšu spēle*: Psihoterapeitiska pieeja psihei. ASV, Temenos press.
5. Kramiņš, E.(2005) *Runas prasme saziņā*. Rīga: Turība.
6. Omārova S. (2002) *Cilvēks dzīvo grupā*. Rīga: SIA Kamene.
7. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca* (2002) V.Skujiņas red. Rīga: Zvaigzne ABC.
8. *Psiholoģijas vārdnīca*. (1999) Red. G.Breslavs. Rīga: Mācību grāmata.
9. Žukovs L. (1987) *Ievads pedagoģijā*. Rīga: Raka.
10. Ключева Н.В., Касаткина Ю.В. (2006) *Учим детей общению*. Популярное пособие для родителей и педагогов. Ярославль.
11. Лопатина А., Скребцова М. (2005) *Начала мудрости. 50 уроков о добрых качествах*. Издательство: Амрита-Русь.
12. Лютова Е.К. Моница Г.Б. (2003) *Тренинг общения с ребенком*. СПб.
13. Сакович. Н. А. (2007) *Практика сказкотерапии*. СПб.: Речь.
14. Смирнова Е.О. Холмогорова В.М. (2005) *Межличностные отношения дошкольников*. М.: Владос.
15. Смирнова Е.О., Холмогорова В.М. (2010) *Межличностные отношения младших школьников*. М., Владос.
16. Centers for Disease Control and **Prevention**, CDC.

Rakstu sagatavoja DSPAC **speciālā pedagoģe, logopēde Natalja Golubeva**